

RAJA GIRAT SWAT'TA GAZNELİ CAMİİ – KUZEY-BATI FEDERAL PAKİSTAN'DA EN ESKİ CAMİ**

*Mecid HUSSAYN** - Tahir SAEED****

ÖZET

Raja Gira Swat'daki Gazneli Camii'nin keşfi bir İtalyan Arkeoloji Heyeti tarafından 1985'de yayınlanmıştır. Bu camii Swat'daki Udegaram Köyü'nün yakınında "Raja Gira" olarak bilinen tepeliğin meyilli yüzeyinde yaklaşık 100 metre yükseklikte bulunmaktadır. O, Kuzey-batı Federal Eyaleti'ndeki en eski üçüncü camidir. Raja Gira'daki kitabeye göre Camii Gazneli sultanlığının çöküş dönemine girdiği bir zamanda H. 440 (M. 1048-1049)'da inşa edilmiştir.

Amahtar Kelimeler: Gazneli Camii, Raja Gira Swat, Udegaram, Gandhara, Banhore

Medine yakınındaki Kubā'da ilk cami Hz. Muhammed tarafından M.622'de oraya ulaştığında hemen inşa edilmişti. Cami'nin plânı derhal kibleye bakan bir açık sahn ve bir zullah veya ivan (eyvan) ile ifade edilmişti. İnşaata ait plân İslâm dünyasının her yerinde daha sonraki camiler için bir model olarak kabul edildi. Ayrıca, Medine'deki ilk camide ortaya konan mimari unsurlar model olarak izlendi.

Böylece Arabistan'da vücuda gelen cami mimarisi daha sonra Güney Asya'da Orta Asya Türkleri, Halaçiler, Tuğluklar ve Babürlüler¹ tarafından geliştirildi. Pakistan'daki ilham ve gelişme büyük ölçüde Orta Asya geleneklerine borçludur. Bu durum, Gazneli akınlarının sonucunda buraya gelip yerleşen göçmenlerle

Çev. Erdoğan Merçil, İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü

* Journal of the Pakistan Historical Society Ocak-Mart 2001 Sayı:1s.65-73

+ Gazneli Camii hakkında bazı önemli bilgileri çok nazikçe bana hazırlayan Prof. Dr. Scerrato'ya teşekkür etmek isterim. Eski Arkeoloji ve Müzeler Genel Direktörü Sayın Niaz Resul'e 1996'da arkeolojik kazılara katılmamı sağladığı için özellikle teşekkür etmek isterim.

** Pakistan Karaçi Milli Müzesi Müdür vekili(MSS)

*** Pakistan Karaçi Arkeoloji ve Müzeler Bölümü Asistan Direktörü

¹ Metinde "Mughuls" şeklinde geçmektedir. [E. M]

yerli halkın uyumlu ve devamlı sosyal ve siyasî ilişkilerini temel almaktaydı.

Güney Asya'da M. 11. yüzyılın ilk on seneleri, neticede şimdi Pakistan olan sahalarda çoğunda hakimiyet tesis eden Gazneli Sultan Mahmûd'un askeri seferlerine şahit oldu. Mahmûd 997 ve 1030 arasında yarı-kıta üzerinde başlatmış olduğu on yedi akın ile itibar kazandı. Tarihî kaynaklar sultanın Nandana Fort (Salt Range)'de ve Lahor'da birer cami inşa ettirdiğini kanıtıyor. Bununla beraber zamanın tahribatı maalesef bu camilerin sağlam kalmasına izin vermemiştir.

Udegram (Swat)'daki Gazneli Camii

Raja Gira Swat'daki Gazneli caminin keşfi 1985'de İtalyan Arkeoloji heyetinin ekibi tarafından yapılmıştır. 1996 "yılı boyunca" yazar İtalyan heyeti ile birlikte ortak çalıştı ve söz konusu yıllık kazı çalışmasında yer almak fırsatını buldu. Bu arkeolojik çalışmalar hakikatte, Swat vadisinde İslâm'ın başlaması ve yayılmasına götüren olayları zikreden bazı halk bilgilerine istinat etmektedir. Bu cami, Swat'daki Udegram köyünün yakınında "Raja Gira" olarak bilinen tepeliğin meyilli yüzeyinde yaklaşık 100 metre yükseklikte bulunmaktadır. Cami sist taşının kalın dilimleri ve Gandhara işi olarak adlandırılan üsluptaki taş bloklar ile inşa edilmiştir. O, Kuzey-batı Federal Eyaleti'ndeki en eski cami ve Banbhore'daki Büyük Camii ve Mansura'daki Mescid-i Camii keşfinden sonra Pakistan'ın üçüncü eski camiidir.

Kitabe

İslâmi mimaride bir bütünün tamamlayıcı bir parçası olarak kitabeler; isim gösterme, anıtın tarihi, bir cami, mezar veya türbe üzerinde Kuran'a ait ayetler v.s. gibi çok yönlü görevler icra eder. İslâmi yapılarda bir dekoratif motif olarak kitabelerin kullanılması Emeviler (Umeyye) devrine kadar gider ve onun gelişmesi bazı bilginler tarafından İslâmi sanatta figürel temsillerin yasaklanmasına bağlanır.

Raja Gira'daki kitabeye göre cami Gazneli sultanlığının çöküş dönemine girdiği bir zamanda H. 440 (M. 1048-49)'da inşa edilmişti*. Kitabenin metni

* 441/1048-49'da Sultan Mevdûd'un ölümünden sonra neticede 'Abdürreşîd b. Mahmûd tahta geçirildi. İki buçuk yıl sonra o tahtı gaspeden Tuğrul tarafından öldürüldü. Fakat Gazneli

Nesih yazı ile 6 satır ihtiva etmekte olup, sade düz bir çizgi ile çerçevelenmiştir. Metin aşağıdaki şekilde okunmuştur:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 أمر الامير الحاجب أبو منصور
 نوشتكين الخيري ادم الله توفية
 بنا هذا المسجد البادب في شهود
 سنة اربعين واربع مائة تقبل الله
 منه وشكر سعيه

Tercüme:

- 1- En çok merhametli ve rahim Allah'ın adıyla.
- 2- El-Emîr el-Hâcib Ebû Mansûr
- 3- Nûştigin el-Hayrî emr etmiştir, Allah onun hoşnutluğunu idame etsin,
- 4- Bu caminin ve kapıların inşası,
- 5- 440/1048-49 yılının aylarında yapıldı. Allah (onları)
- 6- Ondan kabul ve gayretlerini takdir etsin.

Plân ve Kullanılan Yapı Malzemesi

Güney Asya yarı-kıtasında camiler uzun zamandan beri bir dikdörtgen şeklinde zullah ("harim" kısmı) ve bir açık sahn ile kare plân üzerine inşa edilmiştir. O temelde, Hz. Muhammed zamanı ve sonraki dönemde kabul edilen aynı cami plânı üzerine dayandırılmaktadır. Bu tipin en erken bilinen camileri Pakistan'da Banbhore (Daybal) ve el-Mansûra'da keşfedilmiştir.

Bununla beraber, kare plân, Orta Asya Türkleri 12. yüzyılın son on senesinde yarı-kıtanın kuzey-batı kısımlarını yönettiği zaman, süratle daha

şehzadelerin çoğunun öldürülmesinden ve sadece kırk günlük yönetimden sonra o bir Türk silâhdâr Nûştigin tarafından öldürüldü. Nûştigin, Ferruhzâd'ın saltanatında hacib olacaktır. Bk. *Tabakât-ı Nâsiri*, Ur. Gulam Resul Mahar, 1975, cilt I, s.426-427

[Bosworth'a göre, (*The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, Edinburg 1977, s.46) "Tuğrul'u bir grup suikast tertipleyenler (İbn el-Esîr, Mîrhând); şahsi intikam sebebi için Nûştigin olarak adlandırılan bir meçhul saray gulamı (İbn Bâbâ); "Önceki efendisinin hukukuna riayet eden" Sultan Mesud'un bir sabık gulamı Nuştigin(Huseynî); veya Nûştigin Silâhdâr tarafından öldürüldü (Cüzcanî)". Görüldüğü üzere Tuğrul'u öldürenin kimliği, kitabedeki isme bakarsak, tam olarak tespit edilememektedir. Ayrıca bu dönemde Nûştigin Nevbeti adlı bir gulam daha mevcuttur. Hâce Ebu'l-Fazl Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, neşr. Dr. Gani ve Dr. Feyyaz, Tehran hş. 1324. s. 409-411; H. Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilâtı*, Ankara 2002, s.40, 202; İbn Funduk, Tuğrul'ü öldüren Nûştigin'in Zûbîndâr olarak zikrediyor, bk. Ebu'l-Hasan Ali b. Zeyd Beyhakî, *Tarih-i Beyhak*, nşr. Ahmed Behmenyar, ikinci baskı, s. 178 (E. M.)]

değişebilir ve kullanışlı dikdörtgen plâna dönüştü. Swat vadisinde keşfedilen bu tipin (dikdörtgen plân) ilk örneği olan Gazneli Camii Bizans sanat geleneklerinden gelen ilhamı gösterir².

Dikdörtgen plândaki ölçüleri 28x21 metre olan Gazneli camii bazı çok hususi özellikler gösterir. Camiin yapısı; kalın şist takozlar tarafından yerde kuvvetlice tutturulan taş blokları ihtiva eden tipik Gandhara işçiliğinin bir kapalı şekli görünüşündedir. Camiin biri doğuda (1.55 m.) ve diğeri batı tarafında (1.47 m.) olmak üzere iki girişi vardır. En dikkat çekici özelliği sahnın tam tahdit edilmiş boyutları, burası takriben binanın ortasında, hemen hemen iki ara yol eninde bir mekâna eşittir. Abdest almak için kullanılan su deposunun ölçüleri 3.00x2.33 metre ve 1.33 metre derinliktedir. İbadet mahalli ve arta kalan kapalı alan arasındaki bölünme ikisi arasındaki seviye farkıyla iyi belirlenmiştir. Önceki saha, döğülmüş zeminde, bir basamak yüksektir (takriben 20 cm.), fonksiyonda sahna uyan ikincisi şistden kalın dilimlere sahiptir. Bu ikinci sahanın aslen göğe açık unsurlara maruz bırakıldığı farz edilebilir ve merkezi kısım hariç, sonradan sütunlar ve bir çatı ile tamamen donatılmıştır. Camiin, kuzeyden güneye beş ve doğudan batıya sekiz sıra destek üzerine dayanan bir düz çatı tarafından tamamen kaplanmış olabileceğini gösteren delil vardır. Öte yandan çatı destekleri, direk veya sütunların ağaçtan yapılmış olabileceğine ve bunların şimdi yok olduğuna inanılmakta olup[sonradan] çatı çeşitli tipte taş kaideler üzerine yerleştirilmiştir.

Binanın merdiveni yanında (doğu tarafındaki girişi) camii'n güneye doğru duvarı boyunca giden bir büyük köşe sırası vardır. O takriben bir metre yükseklikte ve 2 metre genişlikte olup, öğrenciler için bir mektep (ilkokul) yeri olarak kullanılmış olmalıdır.

Namaz esnasında Müslümanların yüzünü döndükleri Kabe'nin yönünün tam ve kesin intibakı camide mihrab vasıtasıyla sağlanmıştır. Geleneksel olarak bir derince çıkma kemer esasen merkezi bölümünün batı duvarında yapılmıştır. Mihrabın bu tip hazırlığı olmaksızın hiçbir cami hakkıyla tam olarak tamamlanmış tasavvur edilemezdi. Bu özelliğe başlangıç ilk defa Emevi valisi Ömer b. Abdülaziz tarafından yapılmıştır. O, 715'de Halife el-Velid'in emriyle Medine camiini yeniden inşa ettiği zaman, İslâm'da mihrab ilk kez ortaya çıkmıştı.

² Sanat tarihçilerimizden Prof. Dr. Ara Altun'a göre; "Orta Asya'da günümüze kadar sürdürülen ve Türkiye Selçukluları çağında 13. yüzyılda en erken örnekler olarak görülen bu tip yapıların öncüleri olan bu camileri Bizans geleneğine bağlayan yazarın görüşlerini ihtiyatla karşılamalıdır". (E. M.)

Pakistan'da en eski bilinen camide(Banhore) mihrab için kemer yoktur. O sırada bu dikkate değer özellik henüz bu şekilde icat edilmemişti ve bu ihtiyaç batı duvarının merkezine yerleştirilen bir dilim ile karşılandı. Bununla beraber, Mansûra'da Arablar Harimde yaratılan konkav kemeri bir mihrab olarak kullanmayı benimsediler. Gazneli camii bazı hususi özellikleri ile bu tipik mihraba sahiptir. Mihrab'ın nişi yarım dairedir ve kare olmaması olayı, 11. yüzyıldaki Doğu İran bölge ve sahalarındaki geleneklerin müşterek ve mutata etkisinin onun tesiri altında olduğunu gösterir.

Caminin kuzey tarafındaki bir ziyade biri büyük bir pencereye sahip üç uzunca hücreyi ihtiva etmektedir. Binanın yüzü üç silindirik kule ayağına bağlanmıştır. Bu ayakların ölçüsü, yerden yaklaşık 4 m. dikkate değer yükseklikte bir çember ile, takriben 2 m. den 3.75 metredir. Bu kule gibi yükselen ayakların kullanılması bölgenin tipik Hindû-şâhî mimari geleneğini yansıtır. Aynı zamanda o camiye bir ribat görüntüsü verir. Prof. U. Scerrato'ya göre "O, İslâm'ın yeni hududu üzerinde yükselen bir dinî yapı için tahsis edilmiştir ve etkili bir şekilde onun kuvvetini sembolize eder"

Arkeolojik Buluntular

Gazneli camiinde ilk kazı İtalyan Arkeoloji heyeti tarafından 1985'de yapıldı. Bundan sonra geniş arkeolojik çalışma devam etti ve büyük miktarda arkeolojik buluntular, hücrelerin topraktan yapılmış tabanı altında gömülü kötü bir şekilde ayrılmış iskeletlerden bir kaçını dahil olmak üzere, keşfedildi. Burada bulunan çanak çömlek, beyaz zemin ile astar boyalı (slip) tip parçalar olup, oldukça iyidir. Samani menşeli çok müşterek tipli; kırmızı, kahverengi ve sarı boyalı, Gazne'de nadir olmayan bir tip ve 11. yüzyıla tarihlenmesi mümkün, bazı parçalar da vardır. Oymalı dekorasyon ile beyaz tek renkli çanak çömlek, bazı yeşil renkli kırılmış parçalar (fragmanlar) ile sarı ve yeşil boyanmış parçalar da bulunmuştur. 12.yüzyıla kadar giden çok miktarda ok uçları, bilezik (halhal), demir çiviler ve ince perdelanmış kırık çömlek parçalarının keşfi zikre değer niteliktedir.

Bibliyografya

- 1- Brown P., *Indian Architecture, the Islamic Period*, Bombay, 1942.
- 2- Chaghtai, M. A., *Tārīkh-i Masājid-i-Ālam*, (Urdu), Lahore, 1976.
- 3- Diamond, M. S., *A handbook of Muhammadan Art*, N. Y., 1974.
- 4- Fergusson, J., *History of Indian and Eastern Architecture*, vol. 2, London, 1910.
- 5- Mumtaz, Kamil Khan, *Architecture in Pakistan*, Singapore, 1985.
- 6- Nazim, Muhammed, Dr., *The life and times of Sultan Mahmud of Ghazna*, Lahore, 1973.
- 7- Papadopoulo, A., *Islam and Muslim Art*, London, 1980.
- 8- Rivoira, G. T., *Muslim Architecture*, Oxford, 1928.

ABSTRACT

The discovery of a Ghaznavid Mosque at Raja Gira Swat was made by a team of Italian Archaeological Mission in 1985. The mosque is situated at a considerable height of about 100 meters on the slopes a mound known as "Raja Gira" near the village of Udegram in the Swat. It is the earliest mosque in N. W. F. Province and the third oldest in Pakistan. According to the inscription at the Raja Gira the mosque was built in 440 A. H. (1048-1049 A.D.).

Key Words: *Ghaznavid Mosque, Raja Gira Swat, Udegram, Gandhara, Bahore*